

УДК 378.4
DOI

Світлана ФУРДУЙ,
orcid.org/0000-0003-1023-8971
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та фізичної культури,
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) furduy_70@i.ua

Ольга ЗАМАШКІНА,
orcid.org/0000-0001-7343-3497
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та фізичної культури,
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) Pantera66@i.ua

Вікторія МАНІТА,
orcid.org/0000-0002-3190-9546
викладач кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та фізичної культури,
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) vikulya_manita@ukr.net

ПРОЦЕС ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

У статті проведено аналіз тенденцій розвитку професійної освіти фахівців соціономічної сфери з урахуванням сучасних вимог. Визначено загальнозначущі принципи підготовки представників соціономічної сфери діяльності на основі інформаційно-інтеграційного підходу. Розглянуто, що нині підвищуються вимоги суспільства, що висуваються до особистості фахівця.

На сучасному етапі важливим завданням є вивчення складної сукупності потенційних характеристик людини, які забезпечать формування індивідуального стилю спілкування фахівця, його адаптивне входження в професію. Особливе значення це питання має для соціономічних професій, в яких значна частка майстерності припадає саме на область побудови процесів спілкування (педагог, психолог, соціальний працівник тощо).

Професійна підготовка фахівців соціономічних професій традиційно залишається предметним полем досліджень учених. Серед українських дослідників виділяються роботи, які відображають системне бачення цієї проблематики та спрямовані на виділення найбільш істотних факторів становлення особистості професіонала.

Соціономічні професії (типу «людина – людина») припускають постійну роботу з людьми та безпосереднє спілкування в ході професійної діяльності. Не дивно, що до представників цих професій висуваються підвищені вимоги, оскільки об'єктом праці є інші особи.

У статті визначено, що професійне спілкування – це завжди взаємодія людей, за якої вони пізнають один одного, вступають у ті чи інші відносини. Сутність цього явища потрібно аналізувати як систему «людина – людина» у всій багатогранній динаміці її функціонування. Особливо важливим є з'ясування із загально-психологічних та педагогічних позицій змісту, структури, форм прояву в особистості під час її реальної взаємодії з особами блоку якостей, від яких залежить формування стилю професійного спілкування, що багато в чому визначає успішність діяльності.

Ключові слова: особистісне становлення, особистісна зрілість суб'єкта професійної діяльності, рівні становлення особистісної зрілості суб'єкта професійної діяльності, особистісні здібності.

Svetlana FURDUY,
orcid.org/0000-0003-1023-8971
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social Work,
Social Pedagogy and Physical Culture
Izmail State University of Humanities
(Izmail, Odesa region, Ukraine) furduy_70@i.ua

Olha ZAMASHKINA,

orcid.org/0000-0001-7343-3497

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Social Work,
Social Pedagogy and Physical Culture
Izmail State University of Humanities
(Izmail, Odesa region, Ukraine) Pantera66@i.ua*

Victoriia MANITA,

orcid.org/0000-0002-3190-9546

*Lecture of the Department of Social Work,
Social Pedagogy and Physical Culture
Izmail State University of Humanities
(Izmail, Odesa region, Ukraine) vikulya_manita@ukr.net*

THE PROCESS OF PREPARATION OF SPECIALISTS OF THE SOCIONOMIC SPHERE: FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

The article analyzes the tendencies of development of professional education of specialists of socio-economic sphere taking into account modern requirements. The general principles of training of representatives of the socio-economic sphere on the basis of information-integration approach are defined. It is considered that at present the requirements of the society, which are shown to the personality of a specialist, are increasing.

At the present stage, it is important to study the complex set of potential characteristics of a person, which will ensure the formation of an individual style of communication specialist, adaptive entry into the profession. Of particular importance is this question for socio-economic professions, in which a great deal of skill falls precisely in the field of constructing communication processes (teacher, psychologist, social worker, etc.).

The vocational training of specialists in socio-economic professions has traditionally remained a subject area of research for scientists. Among Ukrainian researchers, there are works that reflect the systemic vision of this problem and are aimed at highlighting the most important factors of becoming a professional.

Socio-economic professions (type "person – person") involve constant work with people and direct communication in the course of professional activity. Not surprisingly, these professions are subject to increased demands because other people are the object of work. The article defines that professional communication is always an interaction of people with whom they know each other, enter into one or another relationship. The essence of this phenomenon should be analyzed as a system of "person – person" in all multidimensional dynamics of its functioning. Particularly important is to find out from the general psychological and pedagogical positions the content, structure, form of manifestation in the personality in its real interaction with people of the block of qualities on which the formation of style of professional communication, which largely determines the success of the activity.

Key words: *personal formation, personal maturity of the subject of professional activity, levels of formation of personal maturity of the subject of professional activity, personal abilities.*

Постановка проблеми. У контексті сучасної ситуації вельми актуальним для нашого суспільства стає завдання підвищення ефективності професійної освіти. Особливо гостро вона проявляється у представників соціономічних професій, де об'єктом праці є особа з її різноманітними проблемами і труднощами, перш за все це стосується лікарів, педагогів, психологів, соціальних працівників.

На сучасному етапі відбуваються кардинальні структурні зміни в системі вищої професійної освіти в рамках сучасних міжнародних вимог. Актуалізується принцип інтегрованих систем у процесі навчання, адже навчання відбувається на міждисциплінарних засадах у зв'язку із соціалізацією основних напрямів розвитку країни. Відбувається впровадження в навчальний процес інноваційних освітніх технологій, ефективність

сучасної професійної освіти все більше визначається творчим потенціалом особистості, вмінням фахівця орієнтуватися в динамічній, мінливій, нестандартній соціальній ситуації. Особливо важливо враховувати ці зміни під час навчання фахівців соціономічної сфери, де вкрай необхідно поєднувати професійну підготовку з формуванням особистісних якостей майбутнього фахівця.

Аналіз досліджень. Провідні концепції індивідуальних стилів спілкування та діяльності засновані на теоріях психологічної індивідуалізації особистості К. О. Альбуханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, В. С. Мерліна, Б. М. Теплова, Е. Шострома, К. Г. Юнга. Основна ідея цього напрямку полягає в тому, що індивідуальність як будь-яка система більше суми своїх елементів, властивостей та станів. Особливості формування

індивідуального стиля спілкування в сучасній педагогічній та психологічній літературі представлені теоріями діяльності О. Г. Асмолова, Е. О. Клімова, Б. Ф. Ломова, О. М. Леонтьєва та інших науковців.

Психолого-педагогічні особливості формування індивідуального стиля спілкування фахівця соціономічної сфери діяльності та технології формування професійних компетенцій, професійної спрямованості особистості та готовності до роботи студентів представлено в роботах В. П. Бедерханової, А. О. Вербицького, М. В. Кларіна, Р. Кочюнас, О. С. Прутченкова, К. Рудестама, Н. Є. Щуркової та інших науковців; підготовку фахівців соціономічних професій до проектування професійної діяльності представлено у праці О. О. Білої; застосування інноваційних технологій у професійній підготовці – Л. Буркової; особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки – Р. Вайнола.

Мета статті – аналіз особливостей процесу підготовки фахівців соціономічної сфери щодо формування їх професійних компетентностей.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі стає актуальним вдосконалення професійної підготовки фахівців соціономічної сфери діяльності, тобто сфери «людина – людина», що має такі основні модифікації, як виховання, навчання, організація. Нині віддається перевага впровадженню в практику педагогічних технологій, поєднанню діагностичної, навчальної та виховної роботи з формування індивідуального стиля професійного спілкування фахівця.

Сучасна система навчання фахівців соціально-гуманітарної, або соціономічної, сфери «передбачає поглиблену психолого-педагогічну підготовку, визначення індивідуальних засобів впливу, засвоєння теоретичних і практичних основ в рамках професійної діяльності» (Біла, 2013: 23), а технології професійного навчання набувають «модульного» характеру, наповнюються новим змістом та співвідносяться з формуванням ключових компетенцій у майбутніх фахівців (Біла, 2013: 24).

Поняття «компетенція» з'явилося за кордоном у зв'язку з необхідністю формування особистості в системі професійної освіти (Бондаренко, 2011: 17). Особливо важливо це для фахівців соціально-гуманітарної сфери, де формування особистості є невід'ємною частиною професійного становлення. Спеціаліст в галузі соціально-гуманітарних творчих професій повинен мати систему професійних та соціально-спрямованих компетенцій. Під формуванням соціально-гуманітарних компетенцій ми розуміємо цілеспрямований керований

розвиток студентів, освоєння ними теоретичних аспектів і способів діяльності під час використання сучасних технологій.

В основу професійної компетентності будь-якого сучасного фахівця закладено особистісний компонент. Становлення особистості в професійному контексті відбувається вже в процесі навчання, який є початковим етапом професійної діяльності. Нам видається важливим вивчення процесу формування професійних навичок та вмінь, комунікативних якостей, спрямованості особистості, ціннісних орієнтацій, адекватної самооцінки, емпатії саме на цьому етапі.

У сфері культури соціально-гуманітарні компетенції здійснюють професійну підготовку з використанням «інноваційних технологій: творчі технології, арт-терапія, ігрові технології, моделювання конкретних ситуацій, рольові ігри, портфоліо, інтегративне та інтерактивне навчання, тренінги, діагностика і рефлексія змін особистості і групи» (Чепелева, 2015: 17).

Загальну концептуальну ідею технологічної системи формування соціально-гуманітарних компетенцій у фахівців можна сформулювати таким чином: соціально-гуманітарна складова частина включає професійні знання, навички соціальної взаємодії, сформовані особистісні якості, що забезпечують ефективне функціонування особистості в суспільстві.

Рівень знань, умінь, навичок у випускників психологічних і педагогічних факультетів університетів та факультетів професійної перепідготовки з певних причин (тривалість навчання, зміст навчальних планів та освітніх програм, професорсько-викладацький склад, навчально-методична та матеріально-технічна база) різний. На сучасному етапі недостатня увага приділяється розгляду складових частин процесу професійної підготовки студентів – майбутніх фахівців соціономічної сфери, особливо активним технологіям навчання, що дає змогу вирішувати завдання цілеспрямованого формування їх індивідуального стиля спілкування з клієнтами.

Розмірковуючи над проблемою професійної підготовки соціальних працівників, український учений Ю. М. Швалб зауважує, що ті соціальні проблеми, з якими працює фахівець соціальної сфери, «характеризуються пролонгуванням і стійкістю. Це, в свою чергу, означає, що методи, які він використовує в своїй діяльності, мають бути орієнтовані на тривале розгортання та реалізацію в часі, а по-друге, спрямовані на корекцію та зміну найбільш стійких форм психологічної фіксації негативних переживань та неадекватних уявлень,

які виникають у індивіда в проблемній ситуації» (Швалб, 2010: 13).

Головним результатом освітньої підготовки стає набуття досвіду практичної діяльності, який є основним принципом формування професійної компетентності як «особистісної здатності за рішенням класу задач» (Бондаренко, 2011: 14). У зв'язку з цим О. Ф. Бондаренко пропонує виділити низку базових принципів, які повинні скласти основу професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Серед них слід назвати такі:

1) принцип багатопрофільності професійної підготовки;

2) принцип багаторівневості, що передбачає об'єднання трьох компонентів, а саме професійно-спеціалізованої, управлінсько-менеджерської та наставницько-педагогічної підготовки;

3) принцип технологічності, що спрямована на оволодіння наявними технологіями в управлінській, психологічній, педагогічній практиці, а також вироблення здатності розробляти авторські соціальні технології, що передбачає розвиток особливого типу мислення, а саме методологічного мислення й методологічної рефлексії;

4) принцип орієнтованості на особистісний розвиток клієнта в складних соціальних ситуаціях життєдіяльності;

5) принцип спрямованості на міжпрофесійну позиційну взаємодію.

Загалом підготовка фахівців соціальної сфери повинна бути націлена на оволодіння практиками, які нормуються та інституалізуються в сукупній системі суспільного життя (Бондаренко, 2011: 58).

Таким чином, представлені підходи актуалізують проблему професійної підготовки соціологів, вказуючи на такі суттєві протиріччя в цьому питанні:

– між соціальним замовленням на «зрілого випускника» та фактичною особистісною незрілістю суб'єкта професійної діяльності, яка проявляється в неготовності вчорашнього студента включатися в реально наявні сфери практик;

– між об'єктивним змістом професійної підготовки та суб'єктивним переживанням випускника власної потреби в «донавчанні», «дорозвитку», «доопрацюванні» професійних компетенцій;

– між традиційними формами та методами навчання у ЗВО, спрямованими на трансляцію професійних знань і необхідність «вирощування» особистісної зрілості студента, що передбачає впровадження новітніх освітніх технологій;

– між орієнтацією студентів на організаційно задані рамки навчання у вищій школі та фактичними вимогами ринку праці;

– між отриманим студентами життєвим досвідом та необхідністю вирішення складних життєвих проблем клієнтів у професійній діяльності.

Удосконалення професійної підготовки сучасного фахівця визначає необхідність впровадження в практику педагогічних технологій, що «поєднують діагностичну та навчальну роботу з формування індивідуального стилю спілкування фахівців соціальної сфери» (Швалб, 2010: 16).

Вирішуючи завдання нашого дослідження, ми проаналізували індивідуальний стиль професійного спілкування як психолого-педагогічну проблему, засновану на категоріях спілкування та діяльності, що включає поняття про структуру особистості та спеціальні здібності. Нами також було здійснено аналіз індивідуальних стилів спілкування фахівців соціальної сфери діяльності (педагогів, керівників, психологів); вивчено технології, що сприяють формуванню індивідуальних стилів професійного спілкування.

Індивідуальний стиль спілкування визначається нами як форма комунікації, в основі якої лежить той чи інший спосіб впливу на співрозмовника. Найбільш істотна функція полягає в тому, що в «результаті змінюється структура інтегральної індивідуальності, тобто зв'язок між індивідуальними властивостями різних ієрархічних рівнів, таким чином, виконується системоутворююча процедура» (Швалб, 2010: 12).

Від властивостей індивідуальності залежать також цілі, які ставлять люди в спілкуванні, коли прагнуть встановити певні міжособистісні відносини. Ознаками індивідуального стилю професійного спілкування є наявність статистично значущих зв'язків між операціями та властивостями індивідуальності, компенсаторною функцією, гнучкістю та широтою здійснюваної діяльності. Ядро представляють такі особливості та способи діяльності, які без помітних суб'єктивних зусиль провокуються в цій суб'єктивній обстановці. Це є первинним пристосувальним ефектом, далі виникає інша група особливостей діяльності, яка виробляється протягом більш-менш тривалих пошуків (свідомих чи стихійних).

Ключова ідея освітньої технології полягає у «зсуві вікових рамок», який має компенсувати звичайне та спонтанне становлення особистісної зрілості в онтогенезі. Це означає, що ті особистісні якості (максималізм, емоційна нерівноваженість, інфантилізм), які через стихійність та нерівномірність свого визрівання в юнацькому віці стають серйозним обмеженням під час виконання професійної діяльності соціолога, компенсуються зрілими особистісними здібностями,

які забезпечують реалізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час розв'язання професійних задач у соціономічній діяльності.

Головним стає завдання «вирощування» особистісної зрілості суб'єкта професійної діяльності в соціономічних професіях, ефективність і результативність якої забезпечується низкою психолого-педагогічних чинників. Важливо врахувати таке:

- цілі та зміст професійної підготовки мають виходити як з логіки «дидактичного» характеру, так і з логіки особистісного становлення, що передбачає поступове та поетапне дозрівання особистісної зрілості як головного чинника професіоналізму суб'єкта професійної діяльності в соціономічних професіях;

- навчальна діяльність має бути доповнена спеціальною організацією специфічних для соціономічних професій різновидів професійно орієнтованих діяльностей, в які студент має включитися на ранніх етапах професіоналізації, що стає головною умовою отримання особистісного досвіду переживання та проживання реальних ситуацій допомоги;

- прогнозування результативності освітньої діяльності на кожному етапі особистісного становлення фіксується на рівні суб'єктивного «досвіду переживання», рефлексія якого через механізми інтеріоризації та інтеграції зумовлює появу особистісних утворень, що забезпечує формування базових професійних компетенцій фахівця-соціономіста;

- набуття професійної ідентичності майбутнього фахівця здійснюється через механізм ідентифікації зі значущим дорослим, який уособлює еталон професіонала в цій галузі; такою фігурою постає викладач кафедри, який моделює ефективні форми взаємодії, підтримуючи автономність студента, актуалізуючи внутрішню мотивацію, пізнавальну активність, професійний інтерес, прагнення до професіоналізму; професійна позиція на кожному етапі визначається специфічним для цього типу взаємодій змістом (Бондаренко, 2011: 25).

В контексті освітньої підготовки фахівців соціономічних професій першим є мотиваційно-ціннісний рівень, який забезпечується емоційно-ціннісним прийняттям професійної діяльності, яке є можливим через регуляцію та саморегуляцію індивіда. Занурення в специфіку діяльності покликане виробити базову фасилітативну установку на прийняття особистісної цінності людини безвідносно до її соціальних досягнень (статус, професія, стан) та надання допомоги безвідносно

до можливих персональних вигід (психологічних, моральних, фінансових тощо).

На цьому етапі широко використовуються виховні ресурси як навчальних дисциплін, так і спеціально організованих типів навчально-професійної діяльності (зокрема, волонтерська діяльність). Зміст навчальних дисциплін, на думку Ю. М. Швалба, «повинен включати систему формувальних установок на толерантне та позитивне сприйняття інших і самого себе, глибинну рефлексивність, систему гуманістично орієнтованих внутрішніх нормативів, цінностей, смислотворчих орієнтацій» (Швалб, 2010: 12).

Досвід переживання та проживання емоційно насичених навчальних ситуацій мігрує в особистісну здатність безоціночного, «рівного» ставлення до будь-якої особи з вираженими психологічними (акцентовані риси, невмотивовані вчинки, викривлені цінності тощо) й соціально-психологічними характеристиками (алкоголіки, важко хворі, працівники секс-бізнесу тощо).

Важливу роль у виробленні безумовного прийняття інших відіграє позиція педагога, яка визначається як фасилітативна, оскільки створює простір можливостей для вираження самобутності, творчості, внутрішньої свободи учня. Однією з важливих особливостей цієї позиції є толерантність до невизначеності, тобто здатність використовувати прогнозовану, непередбачену ситуацію як можливість для розвитку.

Другий рівень (когнітивно-діяльнісний) характеризується появою відповідних когнітивних структур особистості, які вирішують проблему «як робити?», тобто відбувається перенос емоційного прийняття в когнітивний спектр. Завдання цього етапу полягає в освоєнні технології роботи в системі «людина – людина», яка має специфічну структуру у сфері соціономічних професій. Йдеться про те, як зауважує О. Ф. Бондаренко, що «професійне вирішення психологічного завдання клієнта стає можливим лише за умови певної емоційної відчуженості, «відстороненості» фахівця від неї, оскільки тільки об'єктивна оцінка ситуації дозволяє працювати «предметно», не проєктуючи на нього власні переживання» (Бондаренко, 2011: 74).

Особливість полягає ще й в тому, що дієво включаючись у вирішення ситуації клієнта, професіонал не може мати справжньої мотивації особистісної (особистісних інтересів, цілей), а «дієвість» спрямовувати виключно на вирішення проблем іншої людини. Очевидно, виникає парадокс: професіоналізм спеціаліста-соціономіста визначається вмінням ставати спостерігачем про-

блеми, зберігаючи здатність до співпереживання. В цьому разі йдеться про специфічні професійні здатності, як констатує О. О. Біла, «бути одночасно в ситуації і над ситуацією» (квасиздібності), керувати нею, що в кінцевому рахунку гарантує якість результату дії, спрямованої на вирішення ситуації клієнта» (Біла, 2013: 47).

Третій (проектно-креативний) рівень вказує на появу спеціальних здібностей до надання допомоги на різних рівнях взаємодії: «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – сім'я», «людина – організація», «людина – соціум». Здійснюється вихід суб'єкта в проектну сферу (професійне проектування), що передбачає актуалізацію креативних ресурсів особистості, зокрема нестандартність підходів, оригінальність, спонтанність, винахідливість. Індикатором вибору об'єкта професійного проектування є емоційне ставлення до нього (фактично на цьому етапі з'являється реальний клієнт зі своєю проблемою), його «відчуття», що стає можливим за умови проходження попередніх етапів.

Четвертий (рефлексивно-управлінський) рівень особистісного становлення фахівців в соціономічних професіях вирішує завдання розвитку особистісних здібностей до управління професійною ситуацією, планування очікуваних результатів, прийняття відповідальності за отримані результати.

Фактично на цьому рівні відбувається демонстрація самостійності як у постановці професій-

них завдань, так і в їх якісному вирішенні. Якщо на попередньому етапі відбувалося проектування рішення професійного завдання, то на цьому – його практична реалізація.

Управлінська діяльність, яку здійснює студент, сприяє переведенню навчальних компетенцій у професійні. Здійснюється демонстрація самостійності як у постановці професійних завдань, так і в їх якісному вирішенні. Іншими словами, в цій «точці» акумулюються всі раніше придбані особистісні здібності, які у своїй сукупності відображають логіку становлення суб'єктності студента, на основі якої формується мотивація саморозвитку, яка згодом реалізується у самовдосконаленні (Чепелева, 2015: 43).

Висновки. Таким чином, представлена концепція психолого-педагогічного забезпечення формування професійних компетенцій фахівців соціономічних професій дасть змогу вирішити важливу проблему сучасної освіти, а саме подолання відчуженості освіти від реальних запитів практики, здійснення підготовки фахівця відповідно до соціокультурного контексту сучасності. Нами проведено аналіз того, як відбувається таке включення особистості в професію, за якого вона не тільки функціонує у праці, здійснює діяльність, але й розвивається в ній, встановлено основоположні принципи формування професійних компетенцій у процесі професійної освіти фахівців соціономічної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. 1-е изд., испр. и доп. Москва : Независимая фирма «Класс», 2011. 284 с.
2. Біла О. О. Підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери до проектування професійної діяльності: теорія і практика : монографія. Одеса : Астропринт, 2013. 423 с.
3. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка практикуючого психолога. Основи практичної психології. Київ : Либідь, 2015. 516 с.
4. Швалб Ю. М. Система професійної підготовки соціальних працівників: концептуальні підстави розробки. *Вища школа*. 2010. № 5–6. С. 11–16.

REFERENCES

1. Bondarenko A. F. *Psikhologicheskaya pomoshch': teoriya i praktika*. [Psychological assistance: theory and practice]. Izd. 1-ye, ispr. i dop. M.: Nezavisimaya firma "Klass", 2011. 284 s. [in Ukraine].
2. *Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoyi sfery do proektuvannya profesinyoi diyal'nosti: teoriya i praktyka* [Preparation of future specialists of the socio-economic sphere for the design of professional activity: theory and practice]: monohrafiya. Olena Oleksandrivna Bila. Odesa : Astroprynt, 2013. 423 s. [in Ukraine].
3. *Chepelyeva N. V. Osobistisna pidhotovka praktykuyuchy psykhologa* [Personal training of practicing psychologist]. *Osnovy praktychnoyi psykhoholohiyi*. K. : Lybid', 2015. 516 s. [in Ukraine].
4. *Shvalb Yu. M. Systema profesinyoi podhotovky sotsial'nykh pratsivnykiv: kontseptual'ni pidstavy rozrobky* [The system of professional training of social practitioners: conceptual training]. *Vyshcha shkola*. 2010. № 5–6. S. 11–16 [in Ukraine].